

ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Шелестова Л. В.,

провідний науковий співробітник
відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,

Анотація. У статті проаналізовано сутність понять «наскрізні уміння» та «уміння читати з розумінням». Визначено типи завдань підручника з української мови та читання, які спрямовані на формування уміння читати з розумінням. Подано результати аналізу завдань найбільш рейтингових підручників з української мови та читання для 1 та 2 класу щодо їхніх можливостей розвивати уміння читати з розумінням у молодших школярів.

Ключові слова: ключові компетентності, наскрізні уміння, підручники, завдання, початкова освіта, молодші школярі.

Метою початкової освіти згідно з Державним стандартом початкової освіти (2019) є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості. Цим документом також визначається перелік ключових та наскрізних умінь як обов'язкових результатів навчання.

До ключових компетентностей належать: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання протягом життя; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність. Спільними для всіх ключових компетентностей є такі вміння, як читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами.

Відповідно до положень Державного стандарту початкової освіти (2019) ключові компетентності формуються в межах відповідних освітніх галузей, а наскрізні уміння формуються в усіх освітніх галузях. З огляду на важливість окреслених завдань нами було досліджено можливості забезпечення підручниками розвитку у дітей не лише предметних компетентностей, а й наскрізних умінь.

Безпосередньому аналізу підручників передувала робота з дослідження сутності поняття «наскрізні уміння». В Державному стандарті початкової освіти ми не знайшли трактування цього поняття, в цьому документі подано лише перелік наскрізних умінь. Дещо розширений перелік наскрізних умінь подано у Державному стандарті базової середньої освіти:

1) читати з розумінням, що передбачає здатність до емоційного, інтелектуального, естетичного сприймання і усвідомлення прочитаного, розуміння інформації, записаної (переданої) у різний спосіб або відтвореної технічними пристроями, що охоплює, зокрема, уміння виявляти приховану і очевидну інформацію, висловлювати припущення, доводити надійність аргументів, підкріплюючи власні висновки фактами та цитатами з тексту, висловлювати ідеї, пов'язані з розумінням тексту після його аналізу і добору контраргументів;

2) висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, тобто словесно передавати власні думки, почуття, переконання, зважаючи на мету та учасників комунікації, обираючи для цього відповідні мовленнєві стратегії;

3) критично і системно мислити, що виявляється у визначенні характерних ознак явищ, подій, ідей, їх взаємозв'язків, умінні аналізувати та оцінювати доказовість і вагомість

аргументів у судженнях, зважати на протилежні думки та контраргументи, розрізняти факти, їх інтерпретації, розпізнавати спроби маніпулювання даними, використовуючи різноманітні ресурси і способи оцінювання якості доказів, надійності джерел і достовірності інформації;

4) логічно обґрунтовувати позицію на рівні, що передбачає здатність висловлювати послідовні, несуперечливі, обґрунтовані міркування у вигляді суджень і висновків, що є виявом власного ставлення до подій, явищ і процесів;

5) діяти творчо, що передбачає креативне мислення, продукування нових ідей, добросесне використання чужих ідей та їх доопрацювання, застосування власних знань для створення нових об'єктів, ідей, уміння випробовувати нові ідеї;

6) виявляти ініціативу, що передбачає активний пошук і пропонування рішень для розв'язання проблем, активну участь у різних видах діяльності, їх ініціювання, прагнення до лідерства, уміння брати на себе відповідальність;

7) конструктивно керувати емоціями, що передбачає здатність розпізнавати власні емоції та емоційний стан інших, сприймати емоції без осуду, адекватно реагувати на конфліктні ситуації, розуміти, як емоції можуть допомагати і заважати в діяльності, налаштовуючи себе на пошук внутрішньої рівноваги, конструктивну комунікацію, зосередження уваги, продуктивну діяльність;

8) оцінювати ризики, що передбачає вміння розрізняти прийнятні і неприйнятні ризики, зважаючи на істотні фактори;

9) приймати рішення, що передбачає здатність обирати способи розв'язання проблем на основі розуміння причин та обставин, які призводять до їх виникнення, досягнення поставлених цілей з прогнозуванням та урахуванням можливих ризиків та наслідків;

10) розв'язувати проблеми, що передбачає вміння аналізувати проблемні ситуації, формулювати проблеми, висувати гіпотези, практично їх перевіряти та обґрунтовувати, здобувати потрібні дані з надійних джерел, презентувати та аргументувати рішення;

11) співпрацювати з іншими, що передбачає вміння обґрунтовувати переваги взаємодії під час спільної діяльності, планувати власну та групову роботу, підтримувати учасників групи, допомагати іншим і заохочувати їх до досягнення спільної мети.

Зважаючи на велику кількість наскрізних умінь, а відповідно й складність аналізу підручників стосовно можливостей формування усіх умінь одночасно, було прийняте рішення обрати найбільш важливі для молодшого шкільного віку наскрізні уміння, а саме: уміння читати з розумінням та уміння висловлювати власну думку в усній і письмовій формі.

На основі аналізу ряду досліджень встановили, що читання з розумінням є особливим видом діяльності, спрямованим на досягнення розуміння прочитаного та ціннісно-сислового задуму автора, засвоєння загальнолюдського досвіду й розвиток особистості. Складниками цього поняття є:

- розуміння фактичного змісту (осмислення значення кожної одиниці мови у тексті);
- розуміння підтексту (смислів) (розуміння ідейно-сислового спрямування тексту);
- власне ставлення до прочитаного (оцінка тексту, виходячи зі своїх уявлень про світ)

[4].

З огляду на це, нами було виділено три типи завдань: завдання, спрямовані на формування навички розуміти фактичний зміст; завдання, спрямовані на формування навички розуміти підтекст (смисл); завдання, спрямовані на формування навички висловлювати власне ставлення до прочитаного. В межах кожного типу виділено види завдань.

Наступним завданням дослідження було обрання підручників для аналізу. Логічно припустити, що найбільш важливу роль у формуванні уміння читати з розумінням відіграє підручник з української мови та читання. За інформацією з офіційних джерел (з сайту Міністерства освіти і науки України) таких підручників у педагогічному просторі досить велика кількість. На основі даних про наклад кожного підручника визначили їх рейтинг. Так, найбільш популярним підручником з української мови та читання (буквар) для 1-го класу виявився підручник К. Пономарьової [1, 2] (наклад - 127 000 примірників); для 2-го класу –

підручники К. Пономарьової (українська мова) та О. Савченко (читання) [3] (наклад - 148 100 примірників).

Відповідно до складників уміння читати з розумінням нами було проаналізовано усі завдання в названих вище підручниках. Результати цього аналізу подано у таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Завдання у підручнику з української мови та читання для 1 класу, спрямовані на формування уміння читати з розумінням (загальна кількість завдань: ч. 1 – 256; ч. 2 – 267)

Типи завдань	Види завдань	Ч.1		Ч.2	
		Факт. к-ть	К-ть у %	Факт. к-ть	К-ть у %
Завдання, спрямовані на формування навички розуміти фактичний зміст	Знайомство/упізнавання букв	24	9,38	11	4,12
	Визначення місця звука/букви у структурі слова	26	10,2	11	4,12
	Робота зі звуковими схемами слів	23	8,98	11	4,12
	Робота з реченнями	11	4,3	2	0,75
	Прочитати	125	48,8	108	40,4
	Запитання до змісту тексту	0	0	29	10,9
	Прочитай речення і поясни, що в них не так.	4	1,56	3	1,12
	Робота зі словниковим запасом	13	5,08	18	6,74
	РАЗОМ	226	88,3	193	72,3
Завдання, спрямовані на формування навички розуміти підтекст (смісл)	Прочитати і придумати продовження	1	0,39	0	0
	Прочитай текст і придумай заголовки	20	7,81	61	22,8
	Робота зі змістом малюнків	9	3,52	9	3,37
	РАЗОМ	30	11,7	70	26,2
Завдання, спрямовані на формування навички висловлювати власне ставлення до прочитаного	Порівняння змісту тексту з власним життєвим досвідом, висловлення свого ставлення	0	0	4	1,5

Як бачимо з таблиці 1, переважна більшість завдань (88,3% та 72,3%) орієнтована на формування навички розуміти фактичний зміст прочитаного. Формуванню двох інших складників навички читати з розумінням приділено значно менше уваги – 11,7% та 26,2%; 1,5%.

Таблиця 2

Завдання у підручнику з української мови та читання для 2 класу, спрямовані на формування уміння читати з розумінням (загальна кількість завдань: ч. 2 – 576)

Типи завдань	Види завдань	Ч.2
--------------	--------------	-----

		Факт. к-ть	К-ть у %
Завдання, спрямовані на формування навички розуміти фактичний зміст	Прочитати /прослухати текст	55	9,55
	Робота з лексиною за змістом твору	50	8,68
	Запитання до змісту літ. тексту	219	38
	РАЗОМ	324	56,3
Завдання, спрямовані на формування навички розуміти підтекст (смысл)	Визначення смислу виділених речень, висловів, заголовка	51	8,85
	Переказати текст та визначити головну думку	3	0,52
	РАЗОМ	54	9,38
Завдання, спрямовані на формування навички висловлювати власне ставлення до прочитаного	Завдання на усвідомлення емоцій та формулювання власного ставлення до прочитаного	36	6,25
Інші типи	Запитання стосовно різних джерел інформації	62	10,8
	Запитання стосовно власного життєвого досвіду	31	5,38
	Вивчити напам'ять	13	2,26
	Творчі завдання предметного змісту (скласти казку, написати побажання, розіграти сценку)	48	8,33
	Творчі завдання непередметного змісту	4	0,69
	РАЗОМ	194	33,7

Як бачимо з таблиці 2, у підручнику для 2-го класу 56,3% завдань, спрямованих на формування навички розуміти фактичний зміст прочитаного; 9,38% завдань, спрямованих на формування навички розуміти підтекст (смысл); 6,25% завдань, спрямованих на формування навички висловлювати власне ставлення до прочитаного. Інші типи завдань – 33,7%.

Таким чином, можемо зробити висновок, що у проаналізованих підручниках приділяється велика увага формуванню наскрізного уміння читати з розумінням. Щоправда, формуванню одного зі складників цього поняття – навички розуміти фактичний зміст прочитаного – в обох випадках приділяється більше уваги, ніж двом іншим. Очевидно, з метою подолання існуючого дисбалансу практики мають посилити увагу до формування двох інших складників навички читати з розумінням, а саме: навички розуміти підтекст (смысл) та навички висловлювати власне ставлення до прочитаного.

Використані джерела:

1. Пономарьова К. І. Українська мова. Буквар : Підручник для учнів першого класу ЗЗСО (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ: УОВЦ «Оріон»; 2018.
2. Пономарьова К. І. Українська мова. Буквар : Підручник для учнів першого класу ЗЗСО (у 2-х частинах). Ч. 2 . Київ: УОВЦ «Оріон»; 2018.
3. Савченко О. Я. Українська мова та читання : Підручник для 2 класу ЗЗСО (у 2-х частинах). Частина 2. Київ: УОВЦ «Оріон»; 2019.
4. Шелестова Л. В. Формування наскрізних умінь в учнів початкової школи засобами підручників з української мови та читання. Проблеми сучасного підручника: ключові компетентності та предметні навички: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (електронне наукове видання), 20-21 травня 2021 р. Київ: Педагогічна думка, 2021; 81-85.